

HISTORY

Елесіна К.О.

Становище різнорангової інтелігенції в українських маєтностях графів Бобринських: соціальний вимір

*Елесіна Катерина Олександрівна, аспірантка кафедри АНІСІД
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна*

Анотація. Розглянуто характерні особливості соціального становища різнорангової інтелігенції, чие трудове та повсякденне життя відбувалося в українських маєтностях графів Бобринських у другій половині XIX – на початку XX ст. Висвітлені основні підходи, за якими визначався розмір заробітної платні маєткових службовців, проаналізована їх доцільність. Звернуло увагу на особливості соціального страхування представників інтелігентних професій.

Ключові слова: інтелігенція, графи Бобринські, соціальне становище, заробітна платня, соціальна підтримка

Вступ. У середині XIX – на початку XX ст. аристократична родина Бобринських володіла на українських землях трьома маєтками: Смілянським, Грушівським і Капітанівським, які розміщувалися на теренах Середнього Подніпров'я. Аналіз різних аспектів соціальних взаємовідносин Бобринських, як заможних поміщиків, з місцевою інтелігенцією, трудове та повсякденне життя якої відбувалося на територіях, що належали графській родині, добре дає змогу зрозуміти основоположні механізми функціонування соціально-побутової сфери графських маєтностей, досягнути її особливості, а також дати їй нову сучасну оцінку.

Огляд публікацій. Проблема соціальних стосунків графів Бобринських із маєтковою інтелігенцією у сучасній науковій літературі до сьогоднішнього дня перебуває у ранзі мало дослідженої. Підтвердженням справедливості даної тези може слугувати той факт, що при розгляді історичних аспектів функціонування соціальної сфери середньонадніпрянських маєтностей Бобринських різні вчені значно активніше вдаються до аналізу взаємовідносин поміщиків із місцевим селянством [2; 4] чи робітниками промислових підприємств [3; 7], натомість контакти графської родини з інтелігентним прошарком продовжують потребувати підвищеної уваги наукової громадськості. виправити дану ситуацію у своїх публікаціях зробила спробу сучасна українська дослідниця Н.Р. Темірова [9; 10], яка звернулася до вивчення окремих сторін соціального забезпечення інтелігенції, що була задіяна в аграрному секторі українських володінь Бобринських. Крім цього, для розуміння принципів, на яких базувалися контакти поміщиків і місцевої інтелігенції, цікавою та корисною є праця російської дослідниці Л.І. Семеннікової [6].

Мета – крізь призму соціальних взаємовідносин Бобринських зі службовцями середньонадніпрянських маєтностей показати загальне становище різнорангової інтелігенції в українських володіннях графської родини.

Матеріали і методи. Джерельна база дослідження представлена архівними матеріалами, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві і Державного архіву Черкаської області, а також друкованими статистико-описовими матеріалами виданнями кінця XIX – початку XX ст. Методологічну основу дослідження склали

логічно-аналітичний, індуктивний, проблемно-хронологічний методи та метод дослідження випадку.

Результати. Найбільш масовий прошарок службовців у володіннях графів Бобринських становила різнорангова маєткова та заводська адміністрація. Найвищою посадовою особою вважався головноуправляючий маєтками. Він користувався найвищими посадовими перевагами і отримував найбільшу серед усіх маєткових службовців заробітну платню. Так, на початку 1870-х рр. розмір жалування головноуправляючого Б.А. Міхельсона становив 1 тис. руб. на місяць [15, арк. 1].

Особливо елітарною категорією, в першу чергу завдяки високому рівню оплати праці, вважалися представники вищої заводської адміністрації. Однак, розмір регулярної грошової винагороди для цих службовців рідко був константною, визначеною наперед величиною, а найчастіше вираховувався у різний спосіб і залежав від умов укладеного договору. Так, річне жалування директорів Смілянського рафінадного заводу, починаючи з 1860 р., становило певний відсоток з загального прибутку підприємства [5, с. 211]. За такою ж схемою оплачувалася робота директорів Грушівського цукрового заводу. В укладеному в грудні 1865 р. з інженер-технологом С.Т. Дорожкіним договорі щодо роботи його директором Грушівської цукроварні, значилося, що він отримуватиме 7,5 % з чистого прибутку підприємства. Однак, у випадку зупинки роботи заводу директору призначалося жалування у розмірі 1,8 тис. руб. на рік [12, арк. 1]. У такому підході до оплати праці керівників цукрових підприємств, від яких значною мірою залежав виробничий успіх, містилося раціональне стимулююче зерно.

По-своєму доцільною була система оплати праці й помічників директорів заводів. Приміром, у договорі з М. Новіковим про 5-річний термін його роботи на означеній посаді в одній з маєткових цукроварень значилося, що за перший рік роботи він отримає 1,6 тис. руб., при цьому кожного року розмір жалування збільшуватиметься на 100 руб., досягнувши таким чином на 5-й рік роботи суми 2 тис. руб. [12, арк. 13].

Один з вищих службових щаблів серед старшої заводської адміністрації займали механіки. Щорічний розмір їхньої заробітної платні складав в середньому 1,5 тис. руб. [5, с. 212]. А от оплата праці їхніх поміч-

ників відбувалася в основному за тією ж схемою, що й помічників директорів заводів. Так, помічник механіка одного з маєткових заводів Ф. Ритц у перший рік своєї роботи на посаді отримував 600 руб., на другий – 650 руб., на третій – 700 руб., на четвертий – 800 руб. [12, арк. 27].

Варто відмітити, що серед службовців вищого рівня значилися й ті, хто не мав безпосереднього відношення до виробничого процесу, а виконував суто інтелектуальні функції. До таких, зокрема, відносилися конторники та головні касири заводів (у Смілянському рафінадному заводі вони отримували відповідно по 1,4 тис. та 1,2 тис. руб. на рік) [5, с. 212].

Заводська адміністрація нижчого рівня була представлена службовцями заводських контор (річний розмір жалування – 330-600 руб.), магазинерами, які працювали при складах цукру та рафінаду (жалування – 600 руб.), хіміками-лаборантами (жалування – близько 400 руб.), зважувальниками цукру (жалування – 230 руб.) та його приймальниками (жалування – 600 руб.), табельниками (жалування – 270 руб.), старшими (жалування – 360-520 руб.) та молодшими (жалування – 180-290 руб.) наглядачами за виконанням робіт в структурних одиницях заводів [5, с. 213].

Як бачимо, при оплаті праці службовців, які працювали на підприємствах графів Бобринських, до уваги брався передусім ступінь інтелектуальної місткості тієї чи іншої роботи при відповідному врахуванні освітнього рівня конкретної посадової особи.

Для адміністрування структур та процесів аграрного сектору в кожній з маєткових економій був сформований свій службовий колектив. Його очолювали економими, які, крім заробітної платні (1,5–4 тис. руб. на рік), отримували й певні відсотки від чистого прибутку. Найвище ж річне жалування серед службовців аграрного сектору було в ревізора економії і становило 5 тис. руб. [10, с. 143].

Нагляд за безпосереднім проведенням сільськогосподарських робіт здійснювали як економими, так і спеціальні наглядачі. Останні обиралися з найбільш здібних працівників-аграріїв, стаж роботи яких був не менше, ніж 5 років. Вони отримували більшу, ніж рядові сільськогосподарські робітники, платню, а також премії, загальний розмір яких становив 1,5–2 тис. руб. на рік [9, с. 37].

Достатньо показовою для розуміння соціальних основ, на яких трималися зв'язки між Бобринськими та місцевою інтелігенцією, є оплата праці представників найбільш класичних інтелігентних професій – медиків та освітян.

Розмір жалування медичного персоналу, який працював у маєткових закладах охорони здоров'я, залежав як від їхнього професійного рівня та обсягу виконуваних робіт, так і від потужності тих лікувальних установ, де вони працювали. За даними на 1861 р. найбільш високооплачуваною була посада лікаря Софіївської лікарні – на рік він отримував заробітну платню в розмірі 1,2 тис. руб. і додатково 600 руб. на провізію, фураж і опалення власної оселі. У цей же час лікар Капітанівської лікарні отримував 800 руб., а лікар Грушівської – 500 руб. Логічно меншим був розмір річного жалування середнього медичного персоналу: старшому фельдшеру Софіївської лікарні

виплачувалося по 280 руб., а всім рядовим фельдшерам маєткових лікарень – по 120 руб. 2 аптекарі Софіївській лікарні отримували по 180 руб. на рік [11, арк. 1-3].

Доволі розповсюдженим явищем, особливо в період воєнних кампаній, було надання медичному персоналу додаткової заробітної платні чи матеріальної допомоги. Так, з особистих коштів А.О. Бобринського у вересні 1917 р. було видане додаткове жалування у розмірі 50 руб. лікарю Дорошкевичу [16, арк. 32зв.]; у січні та лютому 1917 р. графом було виділено по 150 руб. лікарям М.В. Катеринич та А.Я. Якубовському на придбання теплого одягу для сестер милосердя [16, арк. 4 зв., 9 зв.].

Досить пристойною оплатою праці забезпечувалися педагогічні кадри, які працювали у патронуваних графами Бобринськими освітніх установах. Так, в 1895–1896 н.р. завідувач Смілянського двокласного училища, який водночас викладав Закон Божий і арифметику, отримував 744 руб. на рік, вчителі російської мови і слов'янського читання, геометрії і креслення – 270 руб., вчитель історії та географії – 504 руб., вчитель чистописання – 240 руб., вчитель бухгалтерії, товарознавства та комерційної арифметики – 720 руб., вчителька рукоділля – 120 руб. [5, с. 240].

Позитивним виявом дієвої соціальної підтримки службовців, які працювали в маєтках графів Бобринських, стала організація у березні 1895 р. ощадно-позичкової каси. Основна мета її діяльності полягала в створенні можливостей для заощадження певної частини заробітку службовців, а також надання матеріальної допомоги тим, хто її потребував. Брати участь у формуванні каси, й відповідно користуватися її перевагами, мали право ті службовці, річний розмір жалування яких становив не більше 3 тис. руб. Фонд каси формувався з щомісячних 5% відрахувань із заробітної платні учасників каси і суми такого ж розміру, яка асигнувалися графами Бобринськими. Крім цього, щороку Бобринські вносили до каси 3 % від загальної суми річного жалування службовців – учасників каси. Ці кошти становили суто страховий фонд і витрачалися на видачу матеріальної допомоги за поважних причин (витрати на виховання дітей, важка хвороба чи смерть когось в родині тощо). На початку березня 1913 р. каса нараховувала 358 членів; її фінансовий актив становив 312,9 тис. руб., з яких 148,5 тис. були вкладені службовцями, а 164,4 тис. – нараховані Бобринськими [8, с. 189].

Окрім пристойного фінансового забезпечення службовці маєтків графів Бобринських забезпечувалися гідними житловими умовами. Так, службовці вищого рангу користувалися 5-7-кімнатними квартирами, а нижчого – 3-4-кімнатними. Більшість з них освітлювалися електроенергією. Поряд з квартирами, як правило, розміщувалися й всі необхідні господарські приміщення, як-то кухня, комора, погріб, сарай, а також невеликий город з садом. У маєтках працював окремий робітник, який спеціально підвозив воду до всіх квартир. Для поїздок службовці мали право користуватися заводськими та маєтковими кіннями [8, с. 99].

Про здоровий соціальний клімат, який панував у середовищі службовців володінь графів Бобринських,

може свідчити той факт, що трудовий стаж інтелігентних працівників, передусім заводських, відзначалася значною тривалістю. Середній строк служби становив 30 років, при цьому існував цілий ряд службовців, які пропрацювали понад 50 років [8, 99]. Доброю традицією, яка свідчить про те, що Бобринські високо цінували таку трудову стабільність, було видавання грошових нагород на честь ювілеїв трудової діяльності. Зокрема, по досягненні 30-річного терміну роботи з ошадно-позичкової каси заводським службовцям виплачувалося 3-річне жалування [8, с. 188]. У 1917 р. фельдшеру Оленинської амбулаторії Остапенку в ознаменування 25-річного ювілею служби було видано 300 руб. [16, арк. 41зв.].

Графи Бобринські надавали також службовцям власних маєтків одноразові грошові подарунки преміального характеру. Зокрема, в 1889 р., такі отримали пристав м. Сміли (750 руб.), два його помічники (по 180 руб.), почмейстер (250 руб.), нотаріус Павлушенко (300 руб.), мировий посередник (200 руб.), два урядники (по 120 руб.), начальник станції “Бобринська” (600 руб.), два його помічники (по 180 руб.), рознощики телеграм (подарунки на загальну суму 120 руб.) [13, арк. 3].

Добрим прикладом толерантного ставлення Бобринських до інтересів інтелігентних працівників можна вважати розпорядження Г.О. Бобринського відпустити службовців на Всеросійську виставку, яка проходила у 1913 р. і де родина мала власний павільйон.

Бажаючи відвідати виставку протягом липня – вересня надавалася 3-денна оплачувана відпустка; для них у Києві була знята 3-кімнатна квартира, в якій одна кімната з 2 ліжками призначалася для ночівлі старших службовців і дві кімнати по 6 ліжок – для молодших службовців [14, арк. 144].

Примітним є те, що в особистих контактах з інтелігенцією графи Бобринські все більше зближувалися з нею в манерах, поступово втрачаючи виражені “панські” риси [6, с. 19]. Показовим, зокрема, є підкреслено інтелігентний тон записки, поданої в 1911 р. директору Смілянського чотирикласного училища, власниками якого були самі графи Бобринські: “Графиня Софья Андреевна Бобринская (младшая) очень просит, если возможно, принять Федора Дробота (сына Ивана Дробота, служащего в доме уже 26 лет) – в рафинадное училище в первую группу” [1, арк. 5 – 5 зв.].

Висновки. У другій половині XIX – на початку XX ст. в українських володіннях графів Бобринських панував в цілому здоровий соціальний клімат, у рамках якого відбувалося трудове та повсякденне життя різноманітної маєткової інтелігенції. Стабільна соціальна підтримка, гнучка та економічно доцільна система оплати праці, гідні житлові умови, надійне соціальне страхування сприяли формуванню та утвердженню традицій довготривалої багаторічної служби в графських маєтностях, здорових соціальних взаємостосунків представників інтелігенції з поміщиками.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Державний архів Черкаської області, ф.99, оп.1, спр.2. *Derzhavnyy arkhiv Cherkaskoyi oblasti [State archives of Cherkasy region], f. 99, op. 1, spr. 2.*
2. Десятников І.В. Наймана праця у сільському господарстві України в кінці XIX – на початку XX століття / І. В. Десятников. – Черкаси: Видавель Чабаненко Ю.А., 2010. – 202 с. *Desyatnikov I.V. Naymana pratsya u silskomu hospodarstvi Ukrainy v kintsi XIX – na pochatku XX stolittya [Engaged labor in Ukrainian agriculture at the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries] / Desyatnikov I.V. – Cherkasy : Vydavets Chabanenko U.A., 2010. – 202 s.*
3. Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область / За ред. О.Л. Стешенко. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії Академії наук УРСР, 1972. – 788 с. *Istoriya mist i sil Ukrayinskoyi RSR. Cherkaska oblast [History of the towns and villages of Ukrainian SSR. Cherkasy region] / Za red. O.L. Steshenko. – K.: Holovna redaktsiya Ukrayinskoyi radyanskoyi entsyklopediyi Akademiyi nauk URSR, 1972. – 788 s.*
4. Пашук В. Заробітчани Правобережної України (друга половина XIX ст.) / В. Пашук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 188 с. *Pashuk V. Zarobitchany Pravoberezhnoyi Ukrainy (druga polovyna XIX st.) [Earning workers of the Right-bank Ukraine (the second part of the 19th century)] / V. Pashuk. – Lviv: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrainy, 2001. – 188 s.*
5. Производство сахара на заводах Графов Бобринских Киевской губернии. – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1896. – 325 с. *Proizvodstvo sahara na zavodah Grafov Bobrinskih Kiyevskoy gubernii [Sugar production at the counts' Bobrinskys factories in Kiev province]. – K.: Tip. S.V. Kulzhenko, 1896. – 325 s.*
6. Российская повседневность: вторая половина XIX – начало XXI века / Под ред. Л.И. Семенниковой. – М.: Университет, 2009. – 244 с. *Rossiyskaya povsednevnyy: vtoraya polovina XIX – nachalo XXI veka [Russian daily routine: the second part of the 19th – the beginning of the 21st centuries]. – Pod red. L.I. Semennikovoy. – M.: Universitet, 2009. – 244 s.*
7. Скоробогатов В.П. Сміла. Історико-краєзнавчий нарис / В.П. Скоробогатов. – Дніпропетровськ: Промінь, 1976. – 80 с. *Skorobogatov V.P. Smila. Istoryko-kraeyznachnyy narys [Smila. Historically-local essay] / V.P. Skorobogatov. – Dnipropetrovsk: Promin, 1976. – 80 s.*
8. Смела. Краткое статистико-экономическое описание имений и заводов Графов Льва Алексеевича, Алексея, Андрея и Георгия Александровичей Бобринских в Киевской губернии, для Всероссийской Выставки 1913 года в Киеве / Сост. В. Головня. – К.: Типография Р.К. Лубковского, 1913. – 198 с. *Smela. Kratkoe statistiko-ekonomicheskoe opisaniye imeniy i zavodov Grafov L'va Alekseyevicha, Alekseya, Andreyi i Georgiya Aleksandrovichey Bobrinskih v Kiyevskoy gubernii, dlya Vserossiyskoy Vystavki 1913 goda v Kieve [Smela. Short statistical and economic description of the estates and factories belonged to Counts Lev A., Alexis, Andrew and George A. Bobrinskiys in Kiev province for the All-Russian Exhibition in Kiev in 1913] / Sost. V. Golovnya. – K.: Tipografiya R.K. Lubkovskogo, 1913. – 198 s.*
9. Темірова Н.Р. Поміщики Бобринські / Н.Р. Темірова // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 5. – С. 34-40. *Temirova N.R. Pomishchyky Bobrinski [Landowners Bobrinskiys] / N.R. Temirova // Ukrayinskiy selyanyn. – Cherkasy, 2002. – Vyp. 5. – S. 34-40.*
10. Темірова Н. Поміщики України в 1861 – 1917 рр.: соціально-економічна еволюція / Н. Темірова. – Донецьк: ДонДУ, 2003. – 319 с. *Temirova N. Pomishchyky Ukrainy v 1861 – 1917 rr.: sotsialno-ekonomichna evolyutsiya [Ukrainian landowners in 1861 – 1917 rr.: socio-economic evolution] / N. Temirova. – Donetsk: DonDU, 2003. – 319 s.*

1917 years: the socio-economic evolution] / N. Temirova. – Donetsk: DonNU, 2003. – 319 s.

11. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України), ф. 619, оп. 1, спр. 68.

Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy u m. Kyevi (TsDIAK of Ukraine) [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (TsDIAK of Ukraine)], f. 619, op. 1, spr. 68.

12. ЦДІАК України, ф. 619, оп. 1, спр. 99.

TsDIAK of Ukraine, f. 619, op. 1, spr. 99.

13. ЦДІАК України, ф. 619, оп. 1, спр. 609.

TsDIAK of Ukraine, f. 619, op. 1, spr. 609.

14. ЦДІАК України, ф. 619, оп. 1, спр. 1136.

TsDIAK of Ukraine, f. 619, op. 1, spr. 1136.

15. ЦДІАК України, ф. 619, оп. 1, спр. 1531

TsDIAK of Ukraine, f. 619, op. 1, spr. 1531.

16. ЦДІАК України, ф. 619, оп. 1, спр. 2118.

TsDIAK of Ukraine, f. 619, op. 1, spr. 2118.

Yelesina K.O.

Position of different-rank intelligentsia in the counts Bobrynskiys' Ukrainian estates: social dimension

Abstract. The author has considered the characteristics of the social position of different-rank intelligentsia, which labor and daily life took place in the counts Bobrynskiys' Ukrainian estates at the second part of the 19th – the beginning of the 20th centuries. The main approaches, which determined the size of employees' wages, are highlighted, and their expediency are analyzed too. Special attention is paid to peculiarities of social insurance of intelligentsia.

Keywords: *intelligentsia, counts Bobrynskiys, social position, wage, social support.*

Елесина Е.А.

Положение разноранговой интеллигенции в украинских имениях графов Бобринских: социальное измерение

Аннотация. Рассмотрены характерные особенности социального положения разноранговой интеллигенции, чья трудовая и повседневная жизнь протекала в украинских имениях графов Бобринских во второй половине XIX – в начале XX вв. Высветлены основные подходы, согласно которым определялся размер заработной платы служащих, проанализирована их целесообразность. Обращено внимание на особенности социального страхования представителей интеллигентных профессий.

Ключевые слова: *интеллигенция, графы Бобринские, социальное положение, заработная плата, социальная поддержка*